

ТМ	Г. XXXIII	Бр. 2	Стр. 611 - 616	Ниш	април - јун	2009.
----	-----------	-------	----------------	-----	-------------	-------

UDK 316.72(=214.58):303

Стручни рад

Примљено: 25.2.2009.

Ксенија П. Трофимова
МДУ "М.В. Ломоносов"
Москва (Руска Федерација)

ИЗУЧАВАЊЕ КУЛТУРЕ РОМА: МЕТОДОЛОШКИ АСПЕКТ

Резиме

Овај чланак представља покушај разматрања методолошке перспективе при изучавању културе Рома. Аутор ревидира наводе студија и указује на то да сви они дају веома контрадикторну слику предмета уопште, а и неких појединачних аспеката културе Рома. Како би превазишао проблем, аутор поставља задатак проналажења неког непроменљивог становништва које се може користити као основа за објашњење различитих елемената културе Рома. Сложена метода се предлаже у сврху испуњења овог задатка: комбинација структуралистичког и неофеноменолошког приступа.

Кључне речи: Роми, "цигани", култура, мит, религија, методологија

На савременој етапи развоја хуманитарног знања ствара се парадоксална ситуација: велики број приватних научних изучавања ствара илузију проученисти до темеља ове или оне проблематике, а такође често доводи до некритичког схватања формираних интерпретација. По нашем мишљењу, свака нова околност у изучавању историје и културе мора да почне од испитивања области која се проучава, рефлексивна, која ће омогућити да се избегне или, у најмањој мери, смањи вероватноћа стварања научних "митова".

У сфери проучавања културе Цигана целокупан материјал доступан истраживачу условно је могуће поделити у две групе. У *прву групу* спадају етнографска документа, која су уско повезана за усмену народну традицију, а такође и исцрпни описи различитих обредних обичаја. Етнографска проучавања Цигана, која су се вршила

средином XIX века, представљају кључни извор, који омогућује да се упознамо са садржајем циганског фолклора: легендама, бајкама, песмама, бајањима, изрекама, загонеткама итд..

Закључак је да овакав фолклорни материјал својом разновршћу и разноликошћу ствара тешкоће за истраживача. Ова разноликост је повезана са целим низом фактора. Пре свега, потребно је имати у виду територијалну и културну расцепканост различитих циганских група. Као последица тога јавља се фактичко непостојање јединствене циганске културе у целини као и њених појединачних елемената, таквих као што су религија или митологија. Тек је у другој половини XX века напорима лидера циганских друштвених организација остварен покушај формалног уједињења различитих циганских етничких заједница, због чега је био установљен-прихваћен национални амблем циганског народа на основу којег је створена циганска застава, проглашена химна, а такође је предузет низ корака усмерених на стандардизацију циганског језика. Као други фактор који условљава разноврсност циганског фолклора могу се сматрати природни процеси међукултуралног узајамног дејства Цигана и народа који их окружују. Са једне стране, то је процес интеграције циганске микрозаједнице у макрозаједницу, а као резултат тога је стварање разноврсности културних позајмица. Са друге стране, то је процес формирања етно-религиозне самоидентичности, која се јавља као одговор на различите промене у социјалном простору (нпр., као одговор на опасност тоталног губитка културног и националног идентитета) или у позадини различитих етничких конфликта). Овај процес ствара основу за појављивање нових митова. Тако, на пример, не прихватање циганских група од стране макрозаједнице довело је до трансформације хришћанских представа у веровањима цигана, до појаве и широке распрострањености међу различитим групама Цигана на Балкану својеврсног мита о распећу Христа. У најопштијем облику садржина мита се своди на следеће: Циганину-ковачу наређено је да искује четири (у неким интерпретацијама – пет) ексера за распеће Христа. Ковач је израдио четири ексера и, знајући да последњи ексер треба да пробије срце, крије тај ексер. Захваљујући оваквом поступку ковача са благословом Бога свим Циганима је дозвољено да обмањују. Узимајући у обзир историјске и актуелне проблеме међусобних односа Цигана са локалним становништвом на Балкану, овај мит, са једне стране, јавља се као сведочанство неприхватања циганских група у макрозаједницу и немогућности добијања одређеног социјалног статуса од тих група, а, са друге стране, јавља се као оправдање положаја пред макрозаједницом.

Другу групу извора чине академска и научно-популарна изучавања историје и културе Цигана. Ова изучавања су такође разноврсна по тематици, што је, пре свега, повезано са дијалогичношћу и полемичношћу социохуманитарног знања. Непостојање јединствене

методолшке базе не дозвољава да се створи јединствена стратегија проучавања задане области истраживања. Треба истаћи да како средишњи тако и крајњи закључци истраживања у датој области имају карактер вероватноће, што често ствара основу за појаву академских "митова". Дати проблем има посебну оштрину у научно-популарним и публицистичким издањима. Као пример за то могу послужити истраживања која су посвећена проучавању извора циганске културе. Ослањајући се на индијску или египатску¹ теорију настанка Цигана, аутори предлажу хипотезе о повезаности традиционалних за одређене регионе религија са особеностима религиозних представа савремених група Цигана. Ове особености се тумаче као трагови прошлости архаичних веровања који треба да послуже као основа концепције о прадомовини Цигана. Јавља се такозвани "ефект двоструког огледала"²: различита академска истраживања, која се спроводе у току неколико столећа, и научнопопуларне представе историје и културе Цигана, продиру у народну циганску средину и показују одређени утицај на процес промене етничког и културног идентитета. У исто време стално се рађају нови научни радови на дату тематику, у чији спектар спадају већ трансформисани елементи циганске културе.

Запажа се да научни приступ ("дискурс") траже такође и различите циганске друштвене организације које ће га искористити за представљање циганске културе. Академска и научно-популарна истраживања ће оне користити као најауторитативније изворе сазнања који омогућавају да се систематизује и да тежина овим или оним аспектима историје и културе различитих циганских група.

На тај начин савремени истраживачи имају на располагању велики број разноврсних и често противуречних правих и других извора. Противуречности почетног материјала одражавају се на његов систематизовани опис откриване, пручаване појаве и неизбежно ће поставити питање: да ли постоје инваријанте чије би постојање омогућило да се синтетишу и објасне различити феномени културе Цигана, нарочито религиозне представе. Кад се одговара на ова питања могући су синхронијски и дијахронијски приступи. У првој етапи наших истраживања као сврсисходнији јавља се синхронијски приступ при коришћењу структурне и феноменолошке анализе. Овакав приступ омогућује да се успешно реше постављени задаци тражења инваријантних структура у култури Цигана која се стално трансформи-

¹ Погледати: Tcherenkov L., Laederich S. The Roma: othewise known as Gypsies, Gitanos, Gýftoi, Tsiganes, Tigani, Cingene, Zigeuner, Bohémiens, Travellers, Fahrende, etc. Basel, 2004; Clébert J.P. Les tziganes. Paris, 1961; Adrian Marsh, Elin Strand, Svenska forskningsinstitutet и Istanbul Gypsies and the Problem of Identities: Contextual, Constructed and Contested. Istanbul, 2003.

² Попов В. Култът към Биби в балкански културно-исторически контекст // Етнографски проблеми на народната духовна култура. Том IV. София, 1996. С. 201.

ше. Притом ми сматрамо да диахронија органски допуњује синхронију омогућавајући јој да исцрпије истражује предмет нашег интересовања. Проучавање система религиозних представа Цигана у дијахроној перспективи открива промене, која улазује на динамику модификације система у времену и простору, а такође омогућује да се открију фактори под чијим утицајем се те промене догађају.

Синхронија омогућује да се предмет интересовања истражује "овде и сада" тј. пружа могућност систематизације, рекло би се неповезаних чињеница, а систематизација на свој начин открива саставне елементе. На пример, приликом проучавања погребних обреда појединих група Цигана истог региона у одређеном моменту времена, можемо издвојити неколико компоненти датог ритуала, открити ритуалне формуле, предмете, симболе, радње које одговарају свакој од етапа и др. После тога прилазимо погребном обреду које врше исте те групе у том истом региону, али већ у другом временском тренутку уз понављену описану процедуру. Као резултат упоредне анализе добијених система ми можемо да истакнемо оне елементе који су подложни промени, али и сталне. На пример, ритуал прочишћавања као симбол преласка из једне етапе погребног обреда у други је стални елемент у систему, а облици његовог извршавања или варирају или се трансформишу током времена. Други пример се може открити у сфери представе о нижој демонологији, у којој постоји лик нечистог покојника који је представљен у различитим облицима.

Систематизујући добијене податке, ми "напомињемо" ван заграда све елементе који се јављају или као небитни или привремени. Као резултат, долазимо до одређеног комплета основних елемената, који формирају систем, а такође можемо да откријемо структуру система, тј. односе међу овим базичним елементима. Тако, у случају са фигуром "нечистог" покојника ми ћемо стављати у заграде његова именовања, пре свега што процес асимилације и етничке идентификације неизбежно води до лексичких приомена у језику или до губитка језика уопште. Ми ћемо сматрати да је спољашњи изглед пролазан, а такође и узроци стварања лика "нечистог" покојника утолико уколико их је могуће разматрати само кроз призму историјско-културног контекста који утиче на формирање веровања Цигана.

После стварања некаквог система религиозних представа и обредних ритуала Цигана у различитим временским процесима и издвајањем међу њима одређених инваријанти, допиремо до проблема интерпретације феномена које смо одабрали. У датом контексту ми претпостављамо појаву неких фундаменталних структура са њиховим накнадним проучавањем њиховог значења које их одређује у религиозним представама Цигана. Треба истаћи да је у датој етапи истраживања такође неопходан упоредни приступ у проучавању различитих религиозних система. Самим тим врши се сједињавање компаративне и типолошке перспективе. На тај начин, разматрајући доби-

јене инваријанте, интерпретирамо их уз помоћ неких граничних основа, таквих као што су односи "чистог и нечистог", као што је условна подела универзума на "сакрално и "профано", или схватање "светог" 'итд. Треба истаћи да дате појмове ми не можемо сматрати априорним, тј. њихово постојање и функционисање у датом систему религиозних представа треба да се стално верификују за посебно узету циганску заједницу у њеној дотичној историјској етапи. Такође је важно подвући да проучавање инваријантних структура, а такође ових или оних религиозних феномена, треба да се врши полазећи од оног значења, које оне имају за циганску заједницу, тј. овде идемо према проблему "субјективних значења", проблему који је смештен у ток неофеноменологије религије.

На теј начин појава и интерпретација инваријанти у посебно узетим временским размацима дају могућност стварања најпотпунијег система религиозних представа Цигана. На свој начин компаративна анализа добијеног система са системима веровања суседних народа омогућује да се открију специфичне црте карактеристичне за циганску културу овог или оног региона. На пример, као резултат синхроне анализе и следећих упоређивања обреда прелаза, које спроводе различити народи неког региона, ми можемо да издвојимо ритуал прочишћења у његовим разноврсним манифестацијама, као заједнички за све истраживане традиције.

Значи, у напред размотреном примеру, обред прочишћења издвајамо у својству инваријанте и у процесу његове интерпретације он нас доводи до дубље основе него што је баш опозиција "чисто-нечисто". Значај дате инваријантне структуре и њено стварно функционисање у систему треба верификовати на основу емпиријских посматрања и историјских доказа.

Ми даље користимо инваријанту у својству субординирајућег принципа који омогућује да се постојећи подаци о предмету истраживања организују и систематизују. То јест, у проучаваном примеру можемо условно да класификујемо ове или оне елементе који се прихватају за "чисте" или "нечисте", или које пак имају амбивалентну природу. У току наредне компаративне анализе датих елемената, који су добили квалитативну интерпретацију, са аналогним елементима култура суседних народа, откривамо особености које су својствене баш циганској варијацији изучаваних обреда; неки закључци имају нарочит значај, јер нам омогућавају да дубље проучимо специфичност антрополошких представа Цигана.

Резимирајући наведено, можемо закључити да је за најпоступније и најдубље разумевање предмета проучавања неопходно искористити предности различитих доступних методолошких оријентација.

Са руског превела Моравка Петровић

STUDY OF ROMA CULTURE: METHODOLOGICAL ASPECT

Summary

The article is an attempt to consider methodological perspective of studying Roma culture. The author reviews the sources for the study and points out that all of them give a very contradictory picture of the subject in general and of some aspects of Roma culture in particular. To get over the problem the author sets a task to find out some invariant grounds that can be used as a basis for explaining different elements of Roma culture. To accomplish this task it is proposed a complex method: combination of structuralist and neo-phenomenological approach.

Key Words: Roma, "Gypsies", Culture, Myth, Religion, Methodology